

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم حدیث

گرایش کلام و عقاید

ولایت تشریحی ائمه (علیهم السلام) از منظر قرآن و روایات

استاد راهنما

حجة الاسلام و المسلمین دکتر هادی صادقی

استاد مشاور

حجة الاسلام و المسلمین سید محمد کاظم طباطبائی

دانشجو

محمد رگعی

بهمین ۹۰

فهرست

۱	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۱.۱	بیان مسأله
۱.۲	ضرورت و اهمیت بحث ولایت تشریحی
۱.۲.۱	تاثیرگذاری در فهم احکام
۱.۲.۲	غلو و تقصیر
۱.۲.۳	تثبیت عقاید (وجوب ولایت پذیری)
۱.۳	سوالات تحقیق
۱.۴	فرضیات تحقیق
۱.۵	پیشینه تحقیق
۱.۶	روش تحقیق
۱.۷	مفاهیم
۱.۷.۱	معنای لغوی ولایت
۱.۷.۲	تحقیق در معنای اصلی ولایت
۱.۷.۳	ولایت یا ولایت
۱.۷.۴	معنای اصطلاحی ولایت
۱.۷.۴.۱	ولایت در اصطلاح کلام
۱.۷.۴.۲	ولایت در اصطلاح فقه
۱.۷.۴.۳	ولایت در اصطلاح قرآن و روایات
۱.۷.۵	معنای لغوی حکم
۱.۷.۶	معنای اصطلاحی حکم
۱.۸	اقسام ولایت
۱.۸.۱	ولایت تکوینی
۱.۸.۲	ولایت تشریحی

۲۰.....	۱.۸.۳. ولایت حقیقی و اعتباری خداوند
۲۳.....	فصل دوم: ولایت تشریحی
۲۵.....	۲.۱. چیستی تشریح
۲۶.....	۲.۲. ماهیت قانون
۲۷.....	۲.۳. ثبات و تغییر در تشریح
۲۹.....	۲.۴. رابطه تکوین و تشریح
۳۰.....	۲.۵. حقیقت ولایت تشریحی
۳۱.....	۲.۶. بررسی انواع احکام
۳۱.....	۲.۶.۱. حکم اولی و حکم ثانوی
۳۲.....	۲.۶.۲. احکام دائمی و حکم حکومتی
۳۳.....	۲.۶.۲.۱. ملاک حکم حکومتی
۳۴.....	۲.۷. دیدگاهها درباره احکام شریعت
۳۷.....	۲.۸. گونه‌های ولایت تشریحی
۳۷.....	۲.۸.۱. ولایت بر تشریح
۳۸.....	۲.۸.۲. ولایت تفسیری یا مرجعیت علمی و دینی
۴۰.....	۲.۸.۳. ولایت اجتماعی یا رهبری و سرپرستی اجتماع
۴۱.....	۲.۸.۳.۱. ولایت سیاسی
۴۲.....	۲.۸.۳.۲. ولایت اقتصادی
۴۳.....	۲.۸.۳.۳. ولایت فرهنگی
۴۵.....	۲.۸.۳.۴. ولایت حقوقی
۴۶.....	۲.۹. شرایط قانونگذار
۴۷.....	فصل سوم: تفویض تشریح به امامان(علیهم السلام)
۴۹.....	۳.۱. ولایت خداوند بر تشریح
۵۱.....	۳.۲. معنای تفویض
۵۲.....	۳.۳. گونه‌های تفویض
۵۴.....	۳.۴. اصل اولی در تشریح

- ۳.۵. معنای تفویض تشریح به امام ۵۵
- ۳.۵. امکان تفویض تشریح ۵۷
- ۳.۶. وقوع تفویض تشریح ۵۷
- ۳.۷. اقوال در تفویض تشریح به امامان ۶۰
- ۳.۷.۱. ادله مثبتین تفویض تشریح به امامان ۶۵
- ۳.۷.۱.۱. آیات ۶۵
- ۳.۷.۱.۱.۱. آیات اعطای تشریح به پیامبران ۶۵
- ۳.۷.۱.۱.۲. آیات عمومیت ولایت پیامبر و امام ۶۷
- ۳.۷.۱.۱.۳. آیات وجوب اطاعت از پیامبر و امام ۶۸
- ۳.۷.۱.۱.۴. آیات واگذاری حکم به پیامبر ۷۰
- ۳.۷.۱.۲. روایات ۷۱
- ۳.۷.۱.۲.۱. روایات کافی ۷۱
- ۳.۷.۱.۲.۱.۱. روایت ابو اسحاق نحوی ۷۱
- ۳.۷.۱.۲.۱.۲. روایت موسی بن اُشیم ۷۴
- ۳.۷.۱.۲.۱.۳. روایت عبدالله بن سنان ۷۶
- ۳.۷.۱.۲.۱.۴. روایت محمد بن حسن میثمی ۷۸
- ۳.۷.۱.۲.۱.۵. روایت محمد بن سنان ۸۰
- ۳.۷.۱.۲.۲. روایات کتاب بصائر الدرجات ۸۱
- ۳.۷.۱.۲.۲.۱. روایت ابو حمزه ثمالی ۸۱
- ۳.۷.۱.۲.۲.۲. روایت زجاجی ۸۴
- ۳.۷.۱.۲.۲.۳. روایت رفید ۸۶
- ۳.۷.۱.۲.۲.۴. روایت عبدالله بن سلیمان ۸۷
- ۳.۷.۱.۲.۲.۵. روایت جابر در کشف الغمة ۸۹
- ۳.۷.۱.۲.۳. روایات دال بر حق تشریح امامان به دلالت التزامی ۸۹
- ۳.۷.۱.۲.۳.۱. روایت حارث بن مغیره ۸۹
- ۳.۷.۱.۲.۳.۲. روایت محمد بن مسلم ۹۱
- ۳.۷.۱.۲.۳.۳. روایت سورة بن کلیب ۹۲
- ۳.۷.۱.۲.۳.۴. روایت احتجاج ۹۴
- ۳.۷.۲. ادله نافیین ۹۵

۹۵	..... ادله عقلی	۳.۷.۲.۱
۹۵	..... ربوبیت خداوند	۳.۷.۲.۱.۱
۹۶	..... نفی فراغ قانونی	۳.۷.۲.۱.۲
۹۸	..... نقض غرض از نصب امام	۳.۷.۲.۱.۳
۱۰۰	..... صادر نشدن احکام کلی از امامان	۳.۷.۲.۱.۴
۱۰۰	..... تعارض تبعیت احکام در مصالح و مفساد با تشریح امام	۳.۷.۲.۱.۵
۱۰۱	..... آیات	۳.۷.۲.۲
۱۰۱	..... آیات انحصار تشریح در خداوند	۳.۷.۲.۲.۱
۱۰۳	..... آیات ملاک بودن وحی در تشریح احکام	۳.۷.۲.۲.۲
۱۰۴	..... ربوبیت غیر خدا لازمه تشریح	۳.۷.۲.۲.۳
۱۰۵	..... آیات جامعیت و تکامل دین	۳.۷.۲.۲.۴
۱۰۶	..... آیات تبعیت پیامبر از وحی الهی	۳.۷.۲.۲.۵
۱۰۸	..... روایات	۳.۷.۲.۳
۱۰۸	..... روایات جامعیت قرآن و سنت نبوی در احکام	۳.۷.۲.۳.۱
۱۱۱	..... روایات جامعه و کتاب علی(علیه السلام)	۳.۷.۲.۳.۲
۱۱۳	..... روایات احتیاط در شبهه	۳.۷.۲.۳.۳
۱۱۴	..... روایات انحصار حلال و حرام به حلال و حرام الهی	۳.۷.۲.۳.۴
۱۱۵	..... روایات جاودانگی حلال و حرام پیامبر	۳.۷.۲.۳.۵
۱۱۷	..... جمع بندی	۳.۸
۱۱۹	..... فصل چهارم: حدود و مصادیق تشریح امامان(علیهم السلام)	
۱۲۱	..... رابطه شئون امامان(علیه السلام) و پیامبر(صلی الله علیه و آله)	۴.۱
۱۲۲	..... رابطه علم امام با احکام دین	۴.۲
۱۲۵	..... محدوده تشریح پیامبر	۴.۳
۱۲۷	..... حدود تشریح امامان	۴.۴
۱۲۷	..... رابطه تشریح امامان(علیه السلام) و اراده الهی	۴.۴.۱
۱۳۰	..... تشریح امامان و نسخ	۴.۴.۲
۱۳۱	..... کلی و جزئی بودن تشریح امام	۴.۴.۳
۱۳۳	..... رابطه تشریح امامان با تشریح پیامبر	۴.۴.۴

۴.۵	اعمال حق تشریح از جانب امامان معصوم(علیه السلام).....	۱۳۴
۴.۶	ملاک‌های تشریح امامان(علیهم السلام).....	۱۳۷
۴.۷	مصادیق تشریحی امامان.....	۱۳۸
۴.۷.۱	وجوب زکات در غیر موارد نهگانه.....	۱۳۹
۴.۷.۲	استحباب سجده بر تربت امام حسین(علیه السلام)و جواز خوردن آن.....	۱۴۲
۴.۷.۳	روایات اکراه امام از بیان حکم.....	۱۴۳
۴.۷.۴	حلال کردن اموال به دست آمده از ظالمین.....	۱۴۵
۴.۸	ولایت بر تشریح و خاتمیت.....	۱۴۷
۴.۸.۱	تفسیر خاتمیت.....	۱۵۱
۴.۸.۲	اهداف و وظایف پیامبران.....	۱۵۲
۴.۸.۳	تفاوت نبوت و امامت.....	۱۵۳
۴.۹	جمع‌بندی.....	۱۶۱
۴.۹.۱	پیشنهاد‌های پژوهشی.....	۱۶۲
	فهرست منابع.....	۱۶۳

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱.۱. بیان مسأله

بنابر دیدگاه شیعه امامان معصوم حجت خدایند و گفتار و کردار آنان از هرگونه خطا و خلافی دور است. قرآن کریم بر مصونیت آنان از خطا و مرجعیت آنان در دین تأکید ورزیده است.

﴿فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾^۱

بر این اساس شیعه، اهل بیت پیامبر را فقط راوی پیامبر یا یک فقیه و مجتهد به شمار نمی‌آورد و آنان را حجت خدا و خلیفه و وصی پیامبر دانسته که گفتار و عمل آنان همانند کلام و عمل پیامبر حجت بوده، تبیین کننده احکام شریعت است. از این رو متکلمان امامیه برای امام شئون گوناگونی مطرح کرده‌اند که یکی از آنان شأن تشریح و ولایت تشریحی است. ولایت تشریحی در لسان عالمان و فقیهان به معنای ولایت بر تشریح، مرجعیت دینی و علمی و سرپرستی جامعه اسلامی است. بنابراین یکی از مسائل مهم و اساسی در بحث ولایت تشریحی، ولایت بر تشریح و روایات تفویض تشریح از سوی خدا به ائمه (علیهم السلام) است.

احکامی که در شرع اسلامی وجود دارد از نظر استناد به چند دسته تقسیم می‌شوند:

۱. احکامی که از جانب خداوند در یک مجموعه به نام شریعت پایه‌ریزی شده‌اند و از طریق وحی و نبوت در اختیار مکلفین قرار می‌گیرد.

۲. سنت پیامبر اکرم که به عنوان مرجع دیگری در دستیابی به احکام شرعی به شمار می‌آید و اوامری که به عنوان حکم شرعی از جانب پیامبر تشریح می‌شود.

---

^۱. نحل/۴۳.

۳. اوامری که توسط پیامبر یا امام با عنوان سرپرست جامعه و برای حفظ نظام و اجتماع در عرصه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی صادر می‌شود که از آن‌ها با عنوان حکم حکومتی یاد می‌شود.

۴. احکامی که ممکن است توسط امام صادر شوند و برخاسته از شأن تشریح امام باشند و مستند به قرآن یا سنت نبوی نباشند.

اثبات تفویض تشریح و قانون‌گذاری از سوی خداوند به پیامبر که روایاتی در این باب وجود دارد در این نوشته مورد بررسی قرار نمی‌گیرد و آن برای نگارنده به اثبات رسیده است. وقتی سخن از ولایت بر تشریح به میان می‌آید مراد این است که آیا امام می‌تواند حکمی را که سابقه‌ای نداشته تأسیس کند یا حکم سابق را امضا نماید. بدون اینکه این تأسیس یا امضا مستند به قرآن یا سنت نبوی باشد؟ از آنجا که احکام واقعی به احکام اولی و ثانوی تقسیم می‌شوند باید در مورد احکام ثانوی گفت‌گرچه این احکام دسته‌ای از احکام واقعی را تشکیل می‌دهند اما چنین احکامی نیز مورد بحث نیستند و پذیرفته شده‌اند. احکام حکومتی نیز در این پژوهش مورد بررسی قرار نمی‌گیرد؛ زیرا در سیره عملی پیامبر و امامان موارد فراوانی از این گونه قوانین به چشم می‌خورد و در صدور این احکام از جانب امامان تردیدی وجود ندارد. بنابراین مسئله مورد بحث در این تحقیق منحصر می‌شود به وضع احکام شرعی غیر حکومتی توسط امام.

۱.۲. ضرورت و اهمیت بحث ولایت تشریحی

ولایت تشریحی در پژوهش‌های کلامی در حوزه امامت تأثیر بسزایی دارد و شناخت شئون امام در پذیرش ولایت و اطاعت بی قید و شرط از امام نقش مهمی ایفا می‌کند. از سوی دیگر این بحث در تشخیص مرزهای غلو و تقصیر اهمیت شایانی می‌یابد؛ چراکه بسیاری به دلیل پذیرفتن یا نپذیرفتن تشریح برای امامان متهم به غلو و یا تقصیر شده‌اند. همچنین بررسی روایات تفویض تشریح و اثبات پذیری آن در مورد امامان (علیهم السلام) که هدف کلی این نوشتار می‌باشد در نحوه برداشت از روایات فقهی تأثیر بسزایی خواهد داشت. براین اساس می‌توان ضرورت این بحث را در عناوین زیر خلاصه کرد.

۱.۲.۱. تأثیرگذاری در فهم احکام

به جهت اینکه این بحث در نحوه فهم روایات فقهی تأثیرگذار بوده برخی فقهای شیعه نیز در آن اظهار نظر کرده‌اند که ارتباط بحث‌های کلامی با فقه را گوشزد می‌کند. به همین دلیل از ضرورت‌های دیگر آن روشن ساختن جایگاه کلامی این بحث در مطالعات فقهی است. توضیح اینکه فقیهان در مقام استنباط از روایات به بررسی سندی و دلالتی و جهت صدور حدیث می‌پردازند. یکی از پرسش‌هایی که همواره مورد توجه فقیه در برداشت از روایت می‌باشد این است که روایت مورد بحث از کدام یک از شئون معصوم صادر شده است. به این لحاظ پذیرفتن شأن تشریح برای امام و تشخیص مصادیق آن در تفکیک احکام جاودانه از احکام

موقت بسیار اهمیت خواهد یافت. با توجه به این شأن و اثبات آن بسیاری از احکامی که ظهور اولیه در حکم حکومتی یا موقتی ندارند بر دائمی بودن حمل می‌گردند و یا احادیثی که به دلیل موقتی بودن یا اختصاص به زمان خاصی به محتوای آنان فتوا داده نمی‌شود مورد توجه قرار می‌گیرند. از سوی دیگر در بحث تعارض اخبار این مسأله می‌تواند منشأ ترجیح دسته‌ای از اخبار گردد؛ یعنی در صورتی که مشخص شود یک خبر از کدام شأن امام صادر گردیده است برخی روایات محمل ترجیحی می‌یابند یا اینکه مرجوح می‌گردند. برای مثال در جمع میان اخباری که زکات را به غلات نهگانه منحصر می‌کنند و اخباری که زکات را به همه غلات اختصاص می‌دهند برخی از فقیهان زکات در سایر غلات را حمل بر استحباب کرده‌اند.^۱ این نشان می‌دهد آنان این اخبار را برخاسته از شأن تشریح معصوم ندانسته‌اند و آن را مرتبط با ولایت تفسیری به شمار آورده‌اند. در صورتی که اگر این حکم را به ولایت بر تشریح مستند می‌کردند، وجوب زکات در همه غلات را می‌پذیرفتند. این بیانگر آن است که مسئله ولایت تشریحی که اصالتاً مسئله‌ای کلامی است تا چه اندازه می‌تواند در اجتهاد تأثیرگذار باشد.

۱.۲.۲. غلو و تقصیر

مهم‌ترین اصل از اصول و مسائل پایه‌ای اسلام مسئله توحید است. علمای مسلمان همواره در اثبات مسائل مختلف سعی بر آن داشته‌اند که این اصل اساسی ادیان را حفظ کنند و از خطراتی که همواره در جوامع دینی آن را تهدید کرده است جلوگیری نمایند. مسئله مقامات انبیا و اولیا یکی از بحث‌هایی است که باید کمال توجه را در آن روا داشت تا توحید با تمامی فروع و شعبش محفوظ بماند. از سوی دیگر لزوم شناخت صحیح امام و فضائل و مقامات و مناصب امامت اقتضا می‌کند که نباید به بهانه محافظت از توحید و گرفتار شدن در دام غلو در دامان تقصیر غلطید. مسئله ولایت تشریحی به خصوص قسم ولایت بر تشریح که برگرفته از روایات تفویض تشریح از جانب خداوند به امامان است، مسئله‌ای بسیار حساس و دقیق است که اگر شرایط و محدوده آن به دقت بررسی و ارزیابی نشود احتمال گرفتار شدن در دام افراط و تفریط در امر امامت را چند برابر می‌گرداند. از یک سو می‌تواند یکی از اسباب غلو و شرک را پدید آورد و از سوی دیگر نفی شأنی از امام را در پی داشته باشد و بدین سان شناخت کامل و صحیح از منصب امامت صورت نگیرد که نتیجه آن چیزی جز کوتاهی و قصور در محافظت و دفاع از آن در مقابل شبهه افکنان نخواهد بود.

۱.۲.۳. تثبیت عقاید (وجوب ولایت پذیری)

مسئله امامت و ولایت از مهمترین مسائل اعتقادی هر مسلمانی است. وجوب و لزوم اطاعت از اولیای الهی و جانشینان پیامبر (صلی الله علیه و آله)، شناخت امامان و پیروی از آنان را می‌طلبد. روایاتی که بر لزوم امام‌شناسی برای تحصیل معرفت بیشتر تأکید دارند همه در این جهت سیر می‌کنند که شناخت همه‌جانبه شؤون و مقامات امام در سکینه قلب و اطاعت بی‌چون و چرا از اوامر ولی الله تأثیر گذارند. از سوی دیگر بخاطر تأثیر این مطالب در بحث ولایت فقیه، شناخت شؤون اختصاصی امام، ما را در تمایز صحیح‌تر

^۱ عاملی، محمد بن حسن، شیخ حر، وسائل الشیعة، موسسه آل البیت (علیهم السلام)، قم، ۱۴۰۹ق، ج ۶، باب ۹ از ابواب ماتجب فیه الزکاة و ماتستحب، ص ۳۹.

حوزه‌های اختصاصی امام و تشخیص آن از ولی فقیه بیشتر رهنمون می‌سازد و از این طریق می‌توان شبهات مطرح را پاسخ داد. از جانبی دیگر در دوره جدید شبهات سهمگینی بر بحث امامت و جایگاه و شوون آن به ویژه رابطه ولایت تشریحی امام با مسأله ختم نبوت مطرح شده است که شناخت حوزه‌های ورود امام ما را در پاسخ دادن به این شبهات یاری می‌رساند.

۱.۳. سوالات تحقیق

- سوال اصلی در این تحقیق این است که براساس آیات و روایات امامان چه ولایتی بر تشریح دارند؟ در پاسخ به این پرسش سوالات فرعی زیر نیز مطرح می‌شود و پاسخ می‌یابد.
۱. حدود ولایت تشریحی پیامبر چیست؟
  ۲. در صورتی که امامان ولایت تشریحی داشته باشند حدود آن چیست؟
  ۳. در صورتی که امامان ولایت تشریحی نداشته باشند این ولایت چگونه با خاتمیت قابل جمع است؟ و در صورتی که امامان ولایت تشریحی نداشته باشند روایات با ظاهر تشریح چگونه قابل توجیه‌اند؟

۱.۴. فرضیات تحقیق

- اگرچه مسأله ولایت تشریحی امامان یک بحث اکتشافی است و باید از تحلیل آیات و روایات به دست آید ولی در مسیر تحقیقات انجام شده فرضیات زیر به نظر رسیده است.
۱. با دقت در روایات تفویض تشریح و روایاتی که خاطر نشان می‌کنند امام در امر حلال و حرام دخالت می‌کند می‌توان نتیجه گرفت که امامان معصوم ولایت تشریحی در تمامی اقسام آن از جمله تشریح احکام داشته‌اند.
  ۲. ولایت تشریحی پیامبر در طول تشریح خداوند خواهد بود.
  ۳. با در نظر گرفتن روایات معتبر در مورد شوون امامت و روایات معتبر دیگر مبنی بر یکسان بودن پیامبر و امامان در شأن ولایت، شأن تشریح در ائمه (علیه السلام) مانند آنچه که در پیامبر بوده است، وجود دارد و به نظر می‌رسد این حق را اعمال نیز کرده‌اند.
  ۴. در صورتی که امامان ولایت بر تشریح نداشته باشند روایات با ظاهر تشریحی مستند به ولایت تفسیری امام می‌شوند. اما در صورتی که آنان از این حق برخوردار باشند شأن تشریحی امام که جایگاهی است مربوط به منصب امامت، تعارضی با وحی، نبوت و خاتمیت نخواهد داشت.

۱.۵. پیشینه تحقیق

مسئله ولایت تکوینی و تشریحی پیامبر و ائمه (علیه السلام) از دیر باز محل گفتگو و بحث و نظر بوده است. در مورد ولایت تکوینی بحث های بسیاری از سوی اندیشمندان کلامی شیعه مطرح گردیده اما در مورد ولایت تشریحی سخن کمتر رفته است. ولایت تشریحی دارای اقسامی است که وجود آنها در امامان معصوم باید مورد بررسی قرار گیرد. این اقسام عبارتند از: زعامت سیاسی و اجتماعی - مرجعیت در معارف و احکام اسلام و ولایت بر تشریح یا تفویض در تشریح. در مورد زعامت سیاسی و اجتماعی و مرجعیت علمی و دینی امامان نیز تلاش های خوبی صورت گرفته است اما در باب ولایت بر تشریح تا آنجا که ما بررسی کردیم تألیف مستقلی صورت نگرفته است و غالب منابعی که به آن پرداخته اند تلاششان به بیش از چند صفحه تجاوز نمی کند. برخی از فقیهان نیز به صورت مبسوط مطرح نکرده اند. تلاش هایی را نیز می توان در کتب شرح الحدیث گذشته است اما آن نیز از شرح مفصل برخوردار نیست. براین اساس می توان ادعا کرد که این بحث علی رغم اینکه از مسائل بسیار مهم و مبنایی است با این حال کمتر مورد کنکاش قرار گرفته است. اما باید منابع زیر را مهم ترین کوشش ها در این مسأله دانست هرچند که بسیار مجمل و مختصر می باشند.

۱. بحار الانوار علامه مجلسی: مرحوم مجلسی در جلد ۲۵ بحار الانوار فصلی را با عنوان «فصل فی بیان التفویض و معانی» گشوده است و در آن به بهانه روایات تفویض تشریح به پیامبر و امامان به بررسی معنای درست و نادرست تفویض پرداخته است و بحث فقه الحدیثی مختصری در این باره انجام داده است. بقیه منابع پس از بحار الانوار غالباً در تحلیل روایات تفویض سخنان علامه را در این باب پذیرفته اند.

۲. بازشناسی احکام صادره از معصومین محمد رحمانی: از جمله منابعی که به صورت مختصر حق تشریح را برای امامان اثبات می کند و مصادیقی را مورد بررسی قرار می دهد، این اثر است. مولف این کتاب اگرچه حق تشریح را برای امامان اثبات می کند اما به جهت آنکه قائل است آنان این حق را اعمال نکرده اند در فصل سوم با عنوان جلوه هایی از شئون ولایتی معصوم نمونه هایی از روایات فقهی را آورده است و آنان را از حیث تشریحی یا حکومتی بودن مورد بررسی قرار داده، در نهایت حکم به حکومتی بودن کرده است.

۳. امامت و مهدویت آیة الله صافی گلپایگانی: ایشان در این کتاب در ضمن چند صفحه به معنای ولایت تشریحی و اقسام آن پرداخته اند و با استفاده از سخنان علامه در تفویض تشریح ولایت تشریحی را به دو معنای ولایت بر تشریح و ولایت شرعی توضیح داده اند.

۴. ولایت و رهبری در اسلام، آیة الله سید حسن طاهری خرم آبادی: ایشان در فصل چهارم کتاب در عنوان اختیارات امام معصوم در حکومت در مورد حق قانون گذاری امام به چند روایت از روایات تشریح اشاره کرده، به صورت مجمل مورد بررسی محتوایی قرار داده است.

۵. ولایت تشریحی و ولایت تکوینی آیه الله سبحانی: ایشان در این کتاب بسیار مجمل و مختصر اقسام ولایت تشریحی را بیان و از آن دسته ولایت بر تشریح را برای امام منتفی می‌دانند.
۶. امامت در بینش اسلامی علی ربانی گلپایگانی: این کتاب در صفحات پایانی به مناسبت بحث غلو و تفویض، معانی تفویض را دسته بندی کرده و تحلیل بیشتری از آنچه در بحارالانوار آمده است ارائه نموده است. همچنین سعی کرده با بررسی وحی و ارتباط آن با تفویض احکام به شبهه ناسازگاری تفویض احکام به امام با خاتمیت پاسخ گوید.
۷. بحوث فقهیه هامة و انوار الفقاهة آیت الله مکارم شیرازی: از میان مراجع و فقها شاید آیت الله مکارم شیرازی بیشترین بحث را در این باره ارائه کرده‌اند. ایشان در این دو کتاب فقهی خود اختیارات ولی فقیه را مورد بررسی قرار داده‌اند و پس از منتفی دانستن حق تشریح برای فقها این حق را تحت شرایط خاصی فقط برای پیامبر روا دانسته‌اند و برای امامان نیز چنین حقی قائل نشده‌اند.
۸. جایگاه مبانی کلامی در اجتهاد سعید ضیایی فر: این کتاب در بحث شئون امام با استفاده از دلائل قرآنی و روایی حق تشریح را فقط در موارد جزئی مختص رسول خدا می‌داند و چنین حقی را در امامان منتفی دانسته است.
- تفاوتی که این پژوهش با آثاری که در بالا ذکر شد دارد عبارت است از:
۱. در این تحقیق سعی شده تا تمامی روایاتی که دلالت بر حق تشریح امامان می‌کنند مورد توجه قرار گیرد و از هر دسته دست کم یک نمونه مورد ارزیابی قرار گیرد.
  ۲. مهم‌ترین دلائل مثبتین و نافیین ولایت تشریح امامان که در آثار بالا به صورت پراکنده آمده است به طور کامل جمع‌آوری و دسته‌بندی گردد و ارزیابی مفصل از آنها به عمل آید و حتی به دلائلی که مورد توجه نبوده است نیز اشاره گردد.
  ۳. توضیح و تحلیل آیات و روایات به گونه مفصل‌تر نسبت به آنچه در منابع پیشین آمده صورت گرفته است.
  ۴. مشخص کردن نقش اراده امام در تشریح احکام و رابطه آن با اراده تشریحی الهی از مواردی است که در منابع هیچ توجهی به آن نشده است و همین باعث تشکیک در اثبات حق تشریح امامان گشته است. این پژوهش تلاش کرده است که به این مسأله در حد توان پاسخ دهد.
  ۵. مهم‌ترین و بی‌سابقه‌ترین کاری که در این تحقیق مورد توجه قرار گرفته است تعیین ملاک و معیار و مشخص کردن محدوده و قلمرو برای تشریح امامان با یک کار فقه‌الحدیثی است.
  ۶. توجه به روایات با دید اثبات حق تشریح برای امامان و تطبیق ملاک‌های تشریح با روایات برای یافتن مصادیق تشریحی برای امام نیز از جمله نوآوری‌های این تحقیق به شمار می‌آید.
  ۷. پاسخ‌گویی به شبهه ناسازگاری قانون‌گذاری امامان با ختم نبوت با رویکرد جدید و بر مبنای پذیرش ولایت امام در تشریح نیز از جمله مواردی است که در هیچ منبعی به آن اشاره نشده است.

۱.۶. روش تحقیق

نوشتار حاضر با شیوه تحقیق توصیفی - تحلیلی و با رویکرد مطالعه درون دینی تدوین یافته‌است. این پژوهش با مراجعه به متون وحیانی (کتاب و سنت) به توصیف، توجیه و تبیین متونی می‌پردازد که به صورت مطابقی، تضمینی یا التزامی، ولایت تشریحی امامان را مورد توجه قرار داده‌اند. در این تحقیق با جمع‌آوری آیات قرآن و احادیث مرتبط با عنوان و توضیح و تبیین واژگان و موضوعات به دسته بندی آن‌ها برای دستیابی به نتیجه اقدام شده است و کوشش شده تا مقصود و مراد گوینده از طریق جملات و عبارات آیات و روایات به دست آید. در این نگارش تلاش بر این بوده تا از طریق قرینه‌های مختلف و استفاده از مباحث الفاظ و قواعد صرفی و نحوی و کالبد شکافی ساختار جمله، مراد امام یا پیامبر یا آیات قرآن درباره حق تشریح امامان به دست آید. و با تحلیل مضمون ادله نقلی فرضیاتی درباره اثبات‌پذیری و ملاکات و مصادیق، ارائه و نتیجه‌گیری شود. در این تحقیق از نرم‌افزارهای قرآنی و تفسیری، کلامی، حدیثی، فقه و اصول فقه مرکز علوم اسلامی (نور) و مکتبه اهل‌البیت بهره گرفته شده است.

۱.۷. مفاهیم

۱.۷.۱. معنای لغوی ولایت

مرحوم شیخ مفید برای آن ده معنا نام می‌برد.^۱ برخی دیگر از لغت دانان تا ۲۱ معنا برای آن بیان کرده‌اند.^۲ در این فرهنگ‌ها معنای‌ای چون «قرب و نزدیکی، توالی، سرپرستی، صاحب اختیاری، مالکیت، یاری کردن، محبت، محبوبیت، تابعیت، آزادکننده و آزاد شده، پسرعمو، دوستی، داماد بودن، وارث بودن، هم‌پیمانی، هم‌سوگندی، همسایگی و...» به عنوان معنای ولی و مولی ذکر شده است. اما باید دانست که بسیاری از این معنای در حقیقت یا از معنای استعمالی و مصادیق کلی این واژه‌اند و یا معنای التزامی ماده ولی می‌باشند. فرهنگ‌های لغت و واژه‌شناسان در مورد ریشه ولایت دچار اختلاف نظرند. با تأمل در کتب لغت کهن مشخص شد که آنان برای معنای اولیه‌ای که سایر معنای از آن اشتقاق یافته‌اند در چهار معنا اختلاف دارند و هریک یکی از آن معنای را برگزیده‌اند که به مهم‌ترین آنان اشاره می‌کنیم: راغب اصفهانی در مفردات می‌گوید: «ولاء وتوالی به معنای آن است که دو چیز یا بیشتر از آن به گونه‌ای قرار گیرند که بین آن دو، چیزی که از جنس آن‌ها نیست یافت نشود. این لفظ با تسامح در معنای قرب و نزدیک بودن استفاده

^۱. مفید، محمد بن محمد بن النعمان، اقسام المولی فی اللسان، مصنفات شیخ مفید، قم المؤتمر العالمی لإلفية الشیخ المفید،

۱۴۱۳ هـ ق، چاپ اول، ج ۱۰، ص

^۲. زبیدی، ابو فیض السید محمد مرتضی، تاج العروس، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۴ ق،

می‌گردد. نزدیکی از لحاظ مکان، نسبت، دین، دوستی، یاری و یا اعتقاد^۱ بنابر دیدگاه راغب معنای اصلی که در تمامی معانی اصطلاحی ریشه ولی جریان دارد، نزدیک بودن می‌باشد و سعی کرده این مفهوم را در سایر استعمالات این ماده جریان بخشد. علاوه بر راغب بسیاری از لغت دانان عرب این معنا را معنای اصلی ماده ولی دانسته‌اند. از جمله: فیومی، ابن فارس.

زمخشری برای «ولی» دو معنای اصلی قائل است. وی معنای اول را همان «نزدیکی و قرب» می‌داند و می‌نویسد: «ولی ولیه ولیاً» یعنی به او نزدیک شد «اولیته ایاه» (او را ولی کردم) یعنی او را نزدیک کردم «کل مما یلیک» یعنی هر آنچه به تو نزدیک است و ..» پس از آن وی به معنای دوم می‌پردازد که عبارت است از حق تصرف و سرپرستی در کار یا چیزی یا کسی. بنابراین در معنای دوم می‌گوید: و ولی الامر و تولاه یعنی سرپرست کاری شد و سرپرستی آن را به عهده گرفت.^۲

مرحوم مصطفوی پس از بررسی فرهنگ‌های مختلف به این نتیجه می‌رسد که اصل در ریشه ولی وقوع چیزی پس از چیز دیگر است و چنین می‌آورد:

«اصل در این ماده قرار گرفتن چیزی پس از چیز دیگری با وجود رابطه میان آن دو است. مراد از «پس از چیزی واقع شدن» نیز اعم از جلو بودن یا عقب بودن است. همان‌گونه آن دو چیز اعم از این هستند که از لحاظ وجودی یا به لحاظ محل و اعتبار مختلف باشند و رابطه نیز اعم از این است که رابطه حسنه باشد یا رابطه سیئه اما مفاهیم قرب، حب، یاری، و متابعت به اختلاف مواردی که می‌یابند از آثار این اصل می‌باشد»^۳

باتوجه به سخن ایشان توالی و پشت سر هم قرار گرفتن معنای اصلی ماده «ولی» می‌باشد و تمامی معانی مصطلح و مستعمل این ریشه به همین اصل باز می‌گردد. دو کتاب لغوی کهن یعنی العین و جمهرة اللغة نیز همین معنا را معنای ولاء و ولایت می‌دانند.^۴ مرحوم شیخ مفید در بیان معانی مولی می‌نگارد:

«مولی در لغت به ده وجه و معنا می‌آید: اولین آنها به معنای اولی و سزاوار است و همین معنا معنای اصلی و عمده است که سایر معانی اقسام دیگر به آن باز می‌گردد»

۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، الطبعة الاولى، ۱۴۱۲هـ - ۱۹۹۲م، دارالقلم دمشق، الدار الشامیة بیروت، ص ۸۸۵

۲. زمخشری، جار الله ابی القاسم محمود بن عمر، اساس البلاغة، دار بیروت للطباعة و النشر، ۱۳۸۵هـ ص ۶۷۹.

۳. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، الطبعة الاولى، ۱۳۷۱هـ ش، وزارة فرهنگ و ارشاد الاسلامی، بی‌جا، ج ۱۳، ص ۲۰۳ و ۲۰۴.

۴. جمهرة اللغة، ابی بکر محمد بن الحسن بن درید الازدی، الطبعة الاولى، دارالکتب العلمیة، بیروت، لبنان، ۱۴۲۶هـ ج ۲، ص ۳۷۹؛ العین، خلیل بن احمد الفراهیدی، تحقیق الدكتور مهدی المخزومی، الدكتور ابراهیم السامرائی، تصحیح اسعد الطیب، انتشارات اسوه، قم، ۱۴۱۴هـ ق